

Arap Edebiyatı Tarihi Kaynaklarında Memlûkler Döneminin Görünürlüğü: Özgünlük ve Yok Sayılmak Arasında

Sultan Şimşek

<https://orcid.org/0000-0002-8800-2064>

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belagati Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

<https://ror.org/03a5qrr21>

sultan.simsek@istanbul.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Şimşek, Sultan. "Arap Edebiyatı Tarihi Kaynaklarında Memlûkler Döneminin Görünürlüğü: Özgünlük ve Yok Sayılmak Arasında". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (Mart 2025), 267-285. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1614069 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın taslak hali daha önce 6-7 Aralık 2024 tarihinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde gerçekleştirilen <i>Uluslararası 8/14. Yüzyılda Arap Dili, Edebiyatı ve Belagati Çalışmaları</i> adlı sempozyumda "Çöküş Söylemi ve Karşıt Söylemler Bağlamında Memlûkler Dönemi Arap Edebiyatı" başlığıyla sözlü olarak sunulmuş, tebliğ metninin özeti yayınlanmıştır.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	6 Ocak 2025
Kabul Tarihi:	10 Şubat 2025
Yayın Tarihi:	28 Mart 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: 19. yy.da Arap edebiyatı tarihi hakkında Avrupa'da ve Arap dünyasında ilk telif edilen Arap edebiyatı tarihi kitaplarında Arap edebiyatının Cahiliye, Sadru'l-İslâm, Emevîler ve Abbâsiler dönemlendirmelerindeki fikir birliğinin, Memlûkler dönemi için söz konusu olmadığı görülür. Müsteşrik araştırmacıların çoğu bu dönemi çöküş, gerileme gibi kelimelerle nitelerken bir kısmı yok sayar. Arap dünyasında yazılan ilk Arap edebiyatı tarihi kitapları da bu nitelemelerin tesiri altında kalmıştır. Arap edebiyat tarihini Cahiliye'den Modern döneme kadar inceleyen bu kitaplardaki Memlûkler dönemi nitelemelerine karşı çıkan bir grup yazar ise bu dönemi özgün bir dönem sayarak, dönem hakkında hacimli çalışmalar yapmışlardır. Gerek çöküş söyleminde bulunan araştırmacıların, gerekse karşıt söylemde bulunanların ortaya sürdüğü gerekçeleri bir arada ele almak konuya daha bütüncül bakılmasını sağlar. Bu çalışmanın konusunu Memlûkler dönemi Arap edebiyatının, Arap edebiyat tarihi kitaplarındaki görünürlüğü ve kitapların yazarları tarafından bu dönem hakkında ileri sürülen söylemler teşkil etmektedir. Bu çalışmada iki farklı söylemi gerekçeleriyle ortaya koyarak analiz etmek amaçlanmıştır. Edebiyat tarihinin bizzat birincil kaynaklardan okunmasının ve haklarında yazılmış tarihi kitaplardaki algılara eleştirel bakılmasının ne denli önemli olduğunu göstermek çalışmanın temel hedefidir. Memlûkler dönemini bu açıdan ele alan bir çalışmanın yapılmamasından doğan boşluk, bu çalışma ile bir nebze doldurulmaya çalışılmıştır. Ansiklopediler dönemi olarak da anılan Memlûkler döneminde telif edilen edebi eserlerin çoğunluğunun yazma eser halinde bulunması, dönemle ilgili hatları çok kesin bir portre sunmasa da elde edilen bilgiler ışığında dönemin kesinlikle edebi bir gerileme veya çöküş dönemi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma neticesinde dönemin yok sayılamayacak kadar verimli ve parlak bir dönem olduğu anlaşılrsa da özgünlük derecesinin netleşmesi için daha derinlikli araştırmalara ihtiyaç duyulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arap Edebiyatı, Memlûkler, Edebiyat Araştırmacıları, Özgünlük, Yok sayılmak.

The Visibility of the Mamluk Era in the Sources of Arabic Literary History: Between Originality and Neglect

Sultan Şimşek

<https://orcid.org/0000-0002-8800-2064>

Assoc. Prof., Istanbul University Faculty of Theology, Department
of Arabic Language and Rhetoric, Istanbul, Turkey

<https://ror.org/03a5qrr21>

sultan.simsek@istanbul.edu.tr

Citation:	Şimşek, Sultan. "The Visibility of the Mamluk Era in the Sources of Arabic Literary History: Between Originality and Neglect." <i>Journal of Islamic Studies</i> 40 (March 2025), 267-285. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1614069 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	A draft version of this study was previously presented orally under the title "Mamluk Era Arabic Literature in the Context of Decline Discourse and Opposing Views" at the <i>International Symposium on Arabic Language, Literature, and Rhetoric in the 8th/14th Century</i> , held at Marmara University Faculty of Theology on December 6-7, 2024. The abstract of the conference paper has been published.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	06 January 2025
Date of acceptance:	10 February 2025
Date of publication:	28 March 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: In the 19th century, seminal histories of Arabic literature produced in Europe and the Arab world delineated a clear periodization encompassing the Jahiliyya, Early Islamic, Umayyad, and Abbasid eras. However, this consensus did not extend to the Mamluk Period. Numerous Orientalist scholars have described the Mamluk Period as a time of decline or regression, with some dismissing its significance altogether. Early Arabic literary histories written in the Arab world similarly reflected these Orientalist perspectives. Nonetheless, a group of scholars has contested such characterizations by regarding the Mamluk Period as a distinctive era and advancing significant studies in its favor. This study investigates the representation of Mamluk Period in Arabic literary history books by critically examining the arguments advanced by both its detractors and proponents. By presenting and analyzing two opposing perspectives on the Mamluk Period, the research aims to underline the importance of engaging directly with primary sources and critically evaluating the narratives constructed in historical works. This research fills a notable gap by focusing on the Mamluk Period, often referred to as the "Encyclopedic Era." Although the predominance of manuscript sources from this period presents challenges for drawing definitive conclusions, available evidence suggests that the Mamluk Period was a productive era rather than one characterized by decline. Nevertheless, further comprehensive research is required to fully assess the originality and contributions of this era to Arabic literary tradition.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Literature, Mamluks, Literary Scholars, Originality, Neglect.

Giriş

Modern dönemde müsteşriklerin Arap edebiyatı tarihi yazımında öncü bir rolü olduğu hakkı teslim edilen bir gerçektir. Onları Arap edebiyatı tarihi yazmaya iten zaman diliminin ve mekanın; yani 19. yy. Avrupa'sının siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel vizyonunu tanımak, eserleri ve içeriğinde bulunan söylemleri anlamlandırmak için bir anahtar mesabesinde. 19. yy.da Avrupa'da gelişen Batı sömürgeciliği anlayışının siyasi, ekonomik ve askeri alanları etkisine alması kadar kültürel ve ilmi çalışmalara sirayet etmesi de söz konusudur. Kendi ortaçağ kalıplarından çıkan Avrupa ülkeleri geleneksel olana ve kurumlarına modernite adı altında karşı çıkmış ve yeni bir dünya düzeni kurgulamıştır.^[1] Bu yeni durumdan etkilenen Arap edebiyatı tarih yazımı da kendi nasibine düşeni almıştır.

Bu çalışmanın ana konusu, Memlûkler dönemi Arap edebiyatının, Arap edebiyat tarihi kitaplarında ne şekilde ele alındığını ve bu kitapların yazarlarının bu dönem hakkında ortaya koydukları söylemleri incelemektir. Çalışmada öncelikle 19. yy. Avrupa'sının sömürgeci düşüncesinin ilim, kültür ve edebiyat sahalarını nasıl yönlendirdiğine dair bir bakış açısı sunulmuştur. Daha sonra 19. yy. Avrupa'sında ve ardından da Arap dünyasında yazılan Arap edebiyatı tarihi kitaplarında Memlûkler döneminin görünürlüğü ele alınmıştır. Bu çalışma için bir doktora tezi, bir makale dışında alanda başucu kitabı haline gelmiş toplam on beş kaynakta görünürlük meselesi incelenmiştir. Arap edebiyatı dönemlerinin hepsini içeren kaynaklarda Memlûkler dışında kalan dönemlerin bilgilerine makale sınırını aşacağından girilmemiş, kaynakların incelenmesi Memlûklerle sınırlandırılmıştır. Çalışma, kaynaklarda karşılaşılan çöküş ve yükseliş gibi birbirinden farklı iki söylemi gerekçeleriyle ortaya koyarak bunları analiz etmeyi hedeflemiştir. Memlûkler dönemi Arap edebiyatı hakkında bu bakış açısıyla yapılan araştırmaların eksikliği, bu çalışmayla kısmen giderilmeye çalışılmıştır.

Memlûkler dönemini müstakil bir dönem olarak ele alan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Az sayıda olan bu kaynakları kronolojik olarak sıralayacak olursak şöyledir: Mahmûd Rızk Selîm'in 1947-1966 yılları arasında basılmış *'Aşru selâṭini'l-Memâlik ve nitâcühü'l-ilmî ve'l-edebî* adlı sekiz ciltlik kapsamlı eseri bu dönemin bilimsel ve edebi kazanımlarını inceleyerek Memlûkler döneminin zengin ve verimli bir edebi dönem olduğunu vurgulamaktadır. Muhammed Zağlûl Sellâm'ın 1970 yılında yayınlanan *el-Edeb fi'l-'asri'l-Memlûkî* adlı eseri ise özellikle Memlûklerin tasavvufi edebiyatına odaklanmış ve bu dönemin ihmal edilmemesi gereken önemli bir dönem olduğunu savunmuştur. Ömer Musa Paşa'nın 1988'de yayınlanan *Târîhu'l-Edebî'l-Arabî: el-'Aşru'l-Memlûkî* adlı çalışması, Memlûkler dönemini parlak ancak ihmal edilmiş bir edebi dönem olarak değerlendirebilir. Necdet Gürkan'ın *Arap Edebiyatında Memlûkler/Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517)* olarak başlıklandığı doktora tezi Türkiye'de Memlûkler Dönemini ele alan ilk çalışmadır. Yazar tezinde bu dönemin Arap edebiyatında ciddi kazanımların elde edildiği bir süreç olduğunu ortaya koyar. Alman araştırmacı Thomas Bauer'ın, "Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches" 2005 yılında yayınlanan makalesinde ise Memlûkler dönemi Arap edebiyatını yanlış anlaşılmış ve ihmal edilmiş, aslında zirvede olan bir edebî dönem olarak analiz eder. Memlûkler döneminin edebiyat tarihi açısından ne denli değerli bir miras sunduğunu açıkça ortaya koyan bu çalışmalar makalenin temel kaynakları arasında yer almıştır. Memlûkler çağında üretilen edebi eserlerin çoğunun yazma eser olarak kalması, bu döneme dair tam anlamıyla net bir portre çizmeyi zorlaştırır da mevcut veriler, bu dönemin kesinlikle edebi bir çöküş ya da gerileme dönemi olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, dönemin özgünlüğünün derecesinin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için daha detaylı ve kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

[1] İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 19. Baskı, 2018).

1. Memlûkler Dönemi Arap Edebiyatının Modern Dönemde Telif Edilen Arap Edebiyatı Tarihi Kitaplarında Ele Alınışı

Modern dönemde ilk olarak 19. yy.da Avrupa’da yazımına başlanan Arap edebiyatı tarihi kitapları incelenirken, yazıldıkları siyasi ve kültürel ortamın araka planının bilinmesi içeriği daha bilinçli bir şekilde anlamlandırmak açısından son derece önemlidir. Bu yüzyılda Avrupa’daki hareketliliğin ardında modernite ve aydınlanma paradigmaları yatar. 18. yy’da Avrupa’da ortaya çıkan modernite, Batıda geleneksel inanç ile kurumların terk edilmesini ve özgürlük, eşitlik, kardeşlik söylemi eşliğindeki yeni bir dünya nizamını ifade ediyorken, doğuda fiziksel ve kültürel sömürü şeklinde tezahür etmişti. 19. yy.ın ortalarında, İslam ülkelerinin yaklaşık yüzde sekseni Avrupalı devletlerin ve Rusya’nın işgali altındaydı ve bu işgalleri kısa sürede söz konusu devletler tarafından gerçekleştirilen kültür emperyalizmi takip etti.^[2] Avrupa Sömürgeciliği kurgusuna göre, Batı, Arap topraklarında var olan siyasi, iktisadi, ilmi ve edebi alanlardaki bu çöküşe ve donukluğa sebep olan Türkler’i bu topraklardan kovarak Arap ülkelerini her anlamda özgürleştirecek ve içinde bulunduğu derin uykudan uyandırarak ayağa kalmasını (*nahda*) sağlayacaktı.^[3] Avrupa’da doğudaki bilimler ve dil ilimleri ile ilgili çalışmalar 17. yy.dan itibaren farklı medeniyetleri tanıma merakıyla başlarken, 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren yapılan bilimsel çalışmalarda batı medeniyetinin üst bir kültür, geri kalanların ise ıslah edilmesi gereken alt kültürler olduğu ön kabulüne dayalı Avrupa sömürgecilik anlayışı kendini bariz bir şekilde hissettirmeye başladı. Elbette bu bakış açısı diğer ilim dallarında olduğu gibi Arap edebiyatı tarihi araştırmalarında da kendini farklı şekillerde gösterdi.

19. yy.da Arap edebiyatı çalışmalarını başlatan müsteşrikler, sözünü ettiğimiz sömürgecilik kültürü atmosferinde genellikle Câhiliye, Sadru’l-İslâm, Emevîler ve Abbasîler dönemlerine odaklanmış, *Nahda* olarak tanımladıkları modern döneme kadar Memlûkler dönemini de kapsayan beş yüz kırk yıllık süreyi ise Arap edebiyatında çöküş (inhitât) evresi olarak nitelemişlerdir.^[4] Ancak 647/1250-922/1517 yılları arasında Bahrî ve Burcî iktidarları olarak iki döneme ayrılmış şekilde iki buçuk asrı aşkın bir süre boyunca Mısır, Suriye ve Hicaz’da hüküm süren Kahire merkezli bir devlet olarak Memlûkler, bölgede siyasi, iktisadi ve kültürel istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.^[5]

Memlûkler döneminde Arap edebiyatında hem şiir hem de nesir türlerinde klasik edebiyatın izi sürülürken, edebi eserlerde belagat sanatlarının kullanımı yaygınlaşmış, özellikle tevriye sanatının görünürlüğü artmıştır. Memlûk dönemi şiirleri konu çeşitliliği ve söz sanatlarının ustaca kullanımıyla ön plana çıkmış, şiirde dil oyunları, mizah ve bilmeceleler yaygın temalar arasına girmiştir. Medih, hiciv, mersiye, tasvir, gazel, hikmet ve zühd gibi klasik temalar, içerik açısından zenginleşmiştir. Şekil ve kafiye açısından klasik kaside türü korunurken, zecel ve muvaşşah gibi yeni formlar da gelişmiştir. Edebi nesir ise, hikâye, makâme, edebi mektuplar ve hitabet gibi türlerde zenginleşmiş, İbn Danyâl’ın (öl. 711/1311) gölge oyunları ve makâme türündeki

[2] Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 287.

[3] Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler* (İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı, 2015), 87-88.

[4] Çöküş söylemi değerlendirmeleri için bk. Asuman Emin ve Şükran Fazlıoğlu, “Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yansımaları”, *Istanbul Journal of Arabic Studies* 6/2 (Aralık 2023), 135-138; Sultan Şimşek, “Çöküş Söylemi ve Edebi Süreklilik Bağlamında 17. yy. Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatının Öncü İki Siması ve Eserlerinde Ön Plana Çıkan Temalar”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 623-626; Semir Abdulmelik, “Şubuhâtun fî târîhi’l-‘edebeyni’l-Memlûki ve’l-Osmânî ve eseruhâ ‘ale’l- menâhici’t-ta’lîmiyye.” *Mecelletü ‘Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyye ve Âdâbihâ* 14 (2022), 622-636.

[5] Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986), 1-7; Ahmet Arık, *Bâhri Memluk Devleti ile İlhanlı Devleti Arasında Din, Sosyal ve Ekonomik Etkileşimler* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2017), 5-22; Cengiz Tomar, “Kılıçtan Kaleme: Memlûkler ve Entelektüel Hayat,” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002): 249; İsmail Yiğit, “Memlûkler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (1250-1517), 133-140; (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 133-140; Hatice Güler, *Memlûkler*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 9-23.

eserlerinde, dönemin toplumsal yapısı ve eleştirisi işlenmiştir. İlmi nesir alanında, zengin ansiklopedi çalışmaları ve hacimli sözlükler dikkat çekerken, İbn Mâlik'in (öl. 672/1274) 'si gibi nahiv çalışmaları öne çıkmıştır.^[6] Belâgat ve edebi tenkit çalışmalarının da sürdürüldüğü dönemde Celaleddin es-Süyûtî (öl. 911/1505) ve İbn Haldûn (öl. 808/1406) gibi alimlerin eserleri dönemin ilmi nesrine derinlik kazandırmıştır. Memlûkler dönemi, edebiyatta hem geleneksel hem de yenilikçi yaklaşımlarla zengin bir entelektüel bir birikim sunmuştur.^[7]

1.1. Müsteşriklerin Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinde Memlûkler Nitelemesi

Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda Batı'da modern temelleri atılan İslam medeniyetine yönelik çalışmalar, 19. yy.da büyük bir hız kazanmıştır. 1850'den sonra yaklaşık yarım yüzyıllık bir dönemde İslam tarihi ve kültürünün hemen her yönünü kapsayan on binlerce kitap, makale, dergi, sempozyum bildirisi, yüksek lisans ve doktora tezi formlarında araştırmalar yapılmış, üniversitelerde yeni kürsüler kurularak alanla ilgili dersler üniversitelerin müfredatına girmiştir. Batı'da, İslam dünyası korkulan, nefret edilen veya merak uyandıran bir coğrafya olmaktan ziyade; anlaşılmalı, yönetilmeyi ve yeniden şekillendirilmeyi bekleyen bir dünya olarak tasavvur edilmiştir.^[8]

Sözünü ettiğimiz bu atmosfer diğer İslâm kültür ve medeniyetinin dili olarak Arapça ilimleri sahasında da kendini göstermiştir. Şarkiyat alanında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan oryantalistlerden biri olan Joseph von Hammer-Purgstall'ın 1850-1858 yılları arasında yedi ciltte yayımlanan ve 9915 biyografi içeren *Literaturgeschichte der Araber* adlı eseri, modern dönemde yazılan Arap Edebiyatı Tarihi alanındaki ilk örneklerden biridir.^[9] Hammer-Purgstall (öl. 1856), Arap edebiyatı tarihini yazarken tarihi olayları esas almış ve tarihi gelişmelerin edebiyatı doğrudan etkilediğini savunmuştur. Ona göre, bir devlet yıkılış sürecine girdiğinde, o devlete ait edebiyat, kültür ve ilim de bir çöküş içerisine girer. Bu bağlamda, Hammer-Purgstall, Memlûkler dönemini Bağdat'ın yıkılmasından sonraki zaman dilimine denk geldiği için bir "çöküş dönemi" olarak nitelendirmiştir.^[10]

Alman müsteşrik Carl Brockelmann (öl.1956)'ın, Arap edebiyatı tarihi üzerine kaleme aldığı *Geschichte der Arabischen Litteratur* (GAL) adlı eseri alandaki önemli eserlerden biri olarak kabul edilmiştir. 1892-1902 yılları arasında yayımlanan bu çalışmada Memlûkler dönemi, Arap diliyle yazılmış İslam edebiyatının üçüncü evresi olarak olarak Arap Edebiyatı Çağı başlığı altında sınıflandırılmıştır. Brockelmann, bu dönemi, Abbâsî Devleti'nin yıkılışından (1258) Osmanlılar'ın Mısır'da yönetime geçtiği tarihe (1517) kadar olan zaman dilimiyle sınırlar. Brockelmann, aynı zamanda bu süreci edebi anlamda yenilik ve özgünlük bakımından zayıf düşen "durgunluk dönemi" olarak değerlendirmiş ve eserinde bu dönem boyunca üretilen edebiyatın özelliklerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Brockelmann, Arap topraklarında Türk asıllı yöneticilerin hâkim olmasının Arap edebiyatının özgünlüğünü kaybetmesine yol açtığını ifade eder. Ona göre, bu dönemde edebiyat, İslam medeniyetine yeni katılan yabancı milletler için öğretici bir rol üstlenmiş

[6] Nejdîet Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler/Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 129-136.; Burada şunu da hatırlamak gerekir ki 14. yy.da Memlûk ve Osmanlı coğrafyası ilmi ve edebi seyahatlar vasıtasıyla diğer ilim dallarında olduğu gibi dil ve edebiyat alanında da etkileşim halindedir. Bunun için bk. Şükran Fazlıoğlu, "14. Yüzyıl'da Osmanlı Coğrafyasında İlm'ül-Edeb Geleneğinin Teşekkülü." *İlm-i Edeb'e Dönüş: 8/14. Yüzyıl Arap Dili, Edebiyatı ve Belâgatı Çalışmaları*, Ed. Şükran Fazlıoğlu, Mehdi Cengiz ve Mediha Büşra Özdemir (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024), 17-39.

[7] Memlûkler dönemi Arap edebiyatının genel çehresi ve bazı öncülerinin tanıtıldığı bir makale hazır haldedir ve tarafımızdan yayınlanması planlanmaktadır. Burada konu ile ilgili özet sunulmakla iktifa edilmiştir.

[8] Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 287.

[9] Kenan Demiryak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Ed. Sultan Şimşek ve İlknur Emekli (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 169.

[10] Joseph Freiherr Von Hammer Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret* (Wien: Hof-und Staatsdruckerei, 1850), 1/12-13.

ve dikkatler daha çok önceki edebi çalışmalara yoğunlaşarak bu çalışmaların taklit edilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır.^[11]

Arap Edebiyatı tarihi alanında İtalyan müsteşrik Carlo Alfonso Nallino (öl.1938)'ya ait olan *La Littérature Arabe* adlı eser 1950'de Paris'de neşredilmiştir. Eser, yazarın Kahire'deki Arap edebiyatı tarihi derslerinde okuttuğu ders notlarından müteşekkildir. İlk olarak Kızı Maria Nallino tarafından düzenlenerek *Raccolta di Scritti Editi ed Inediti* adıyla İtalyanca olarak neşredilmiş, Fransız şarkiyatçı Charles Pellat bu eseri İtalyanca'dan *La Littérature Arabe* adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir. Daha sonra ise eser *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye* adı altında Arapça olarak Mısır'da neşredilmiştir.^[12] Kitapta Abbâsî Devleti'nin yıkılışından (1258) Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı ele geçirdiği döneme (1517) kadar olan süreç Arap edebiyatında "gerileme ve çöküş dönemi" olarak nitelendirilmiştir.^[13]

Rus müsteşrik İgnatius Krachkovsky (öl. 1951), eski Arap edebiyatı tarihi eserini coğrafi temele dayandırarak hazırlamış ve bu eserinde Memlûk dönemi ansiklopedi çalışmalarına özel bir bölüm ayırmıştır. Krachkovsky, müsteşrikler arasında Memlûkler dönemine dair kapsamlı çalışmalar yapan ve bu dönemin ismini zikreden ilk araştırmacılardandır. Bu bölümde, en-Nuveyrî (öl. 733/1333), İbn Fazlullah el-Ömerî (öl. 749/1349), Ebü'l-Abbâs el-Kalkaşendî (öl. 821/1418) el-Kalkaşendî ve İbn Battûta (ö. 770/1368-69) gibi edip ve ansiklopedistlerin eserlerini tanıtmış, bu eserlerin sahip olduğu zengin içeriği takdirle dile getirmiştir.^[14]

Harvard Üniversitesi öğretim üyesi H. A. R. Gibb (öl. 1971) tarafından yazılan *Arabic Literature: An Introduction* adlı eser de alanda diğer araştırmacıları etkisi altında bırakan çalışmalardan biridir. 1926'da İngiltere'de yayınlanmış, 1963'te gözden geçirilmiş ikinci baskısı yapılmıştır. İkinci baskı Urduca, Rusça, Almanca, İbrânîce ve Türkçe dillerine çevrilmiştir.^[15] Yazar eserinde 1258-1800 yılları arasını genel olarak Memlûkler Çağı olarak sınıflandırmış, Arap dilinin çöküş yaşadığı bir dönem olduğuna İbn Battûta'dan bir anekdot aktararak değinmiştir ve *1517'ye Kadar Mısır ve Suriye* alt başlığında Memlûkler dönemini isim zikretmeden çok kısa bir şekilde ele almıştır.^[16]

Arap edebiyatı alanında eser telif eden müsteşriklerden biri de Regis Blachère (öl.1973) dır. Edebiyata ve tarihe bakışta Brockelmann'ın ele aldığı kadar geniş bir yelpazeye sahip değildir. Ona göre, Brockelmann'ın aksine sanatlı ve edebi metinlere odaklanan, indirgemeci bir edebiyat anlayışı benimsenmelidir. Blachère, Arap edebiyatı tarihinde dönemleri incelerken siyasi olaylar yerine kültürel olayları esas almıştır. Araştırmalarında sanatsal amaçla yazılan metinleri konu olarak belirlemiştir. Kendi bakış açısına göre tarihi olaylar, siyasi gelişmeler ve edebi olaylar birbirinden bağımsızdır ve ayrı ayrı incelenmelidir. Bu görüş doğrultusunda Arap edebiyatı tarihi hakkında yazdığı kitabında, Memlûkler dönemini Osmanlılar dönemini de kapsayan geniş bir tarih aralığına dâhil etmiş ve dönem olarak Memlûkler'den doğrudan bahsetmemiş, dahası bu aralıkta dikkate değer bir edebi çalışmanın bulunmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle, Blachère'in aslında Memlûkler dönemini yok saydığını söylemek mümkündür.^[17]

[11] Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (Erster Supplementband)*, (Leiden: E. J. Brill, 1937), 1/5-10.

[12] Demirayak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 189-190.

[13] Araz, Cangül. *Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı ve Hüseyin el-Vâd'ın Fî târîhi'l-'edeb: mefâhîm ve menâhic Adlı Eseri*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2024),25.

[14] Ignatij Krachkovski, *Târîhu'l-'edebi'l-'coğrâfiyyi'l-'Arabî*, çev. Selâhaddin Osman Hâşim (Kahire: Lecnetu't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963), 1/1.

[15] Çevirisi için bk. Hamilton A. R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022).

[16] Hamilton A. R. Gibb, *Arabic Literature: An Introduction* (Oxford: Clarendon Press, 1963), 141-142; Ayrıca eser hakkında daha ayrıntılı bir inceleme için bk. Demirayak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 189-190.

[17] Regis Blachère, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, çev. İbrahim Keylânî (Dimaşk: Daru'l-Fikr li't-Tibâa ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, ts.), 1-4.

Fransız müsteşrik André Miquel (öl.2022)'in 1969 yılında yayımladığı *La littérature arabe* (el-Edebu'l-'Arabî) adlı eserde Memlûkler dönemi Arap edebiyatını da kapsayan 1258-1798 yılları arasındaki dönemi '*ʿAnma (veya Anı) Edebiyatı Dönemi*' olarak nitelemiştir. Bu dönem edebiyatının bir durgunluk ve sessizlik dönemi olarak nitelenemeyeceğinden, aksine dış tehlikelere karşı edebi kültür varlığının muhafazasına odaklanmaktan kaynaklanan bir hareketliliğin ve canlılığın varlığından bahsetmektedir.^[18]

19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Arap edebiyatı tarihi yazan batılı araştırmacıların sayısı oldukça fazladır.^[19] Makale sınırlığında hepsine değinmek mümkün olmadığından burada farklı söylemleri ve yaklaşımları ile dikkat çeken yazarlar ve eserlerine değinilmiştir. Görülmektedir ki müsteşrikler aralarında ayrıntılara inilince fark edilen bazı görüş farklılıkları olsa da Memlûkler dönemine ortak bir bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Bu yaklaşımın etkilerini günümüzde yazılan eserlerde de görmek mümkündür. Nitekim uzun yıllar Yemen'de yaşayan İngiliz müsteşrik Tim Mackintosh-Smith'in, 2019 yılında Yale Üniversitesi Yayınları arasında "*Arabs*" başlığıyla yayımlanan ve 2022 yılında "*Araplar*" adıyla Türkçeye çevrilen eseri, Araplar'ın üç bin yıllık tarihini kabileler, devletler ve yer yer kültür ile edebiyat alanında ele almaktadır. Yazar, bu eserinde Arap tarihi dönemlerini ele alırken, 10. yy.'dan önceki dönemleri Cahiliye Dönemi'nden başlayarak sırasıyla "sahneye çıkış," "devrim" ve "hakimiyet" dönemleri olarak sınıflandırmıştır. Memlûkler dönemini de içine alan 900-1350 yılları arasını genel tarih açısından bir "gerileme dönemi" olarak değerlendirirken, 1350-1800 yılları arasını ise Arap tarihinde bir "tutulma dönemi" olarak adlandırmıştır. Bu sınıflama, aslında 19. yy. sömürge anlayışının şekillendirdiği İslam medeniyeti ile ilgili tarihi algıların genel tarih yazımı üzerindeki etkisine güncel bir örnek olarak gösterilebilir.^[20]

**Tablo 1: Müsteşriklerin Yazdığı Arap Edebiyatı Tarihi Kitaplarında
Memlûkler Döneminin Görünürlük Durumu**

YAZAR	ESER VE BASIM YILI	YAZARIN MEMLÜKLER DÖNEMİ ARAP EDEBİYATI NİTELENDİRMESİ
Joseph F. Von Hammer Purgstall (1774-1856)	<i>Literaturgeschichte der Araber</i> (1850)	Moğol kuşatmasından Napolyon'un Mısır'ı İşgali Arası Dönem (1258-1798) Gerileme ve Çöküş Dönemi
Carl Brockelmann (1868-1956)	<i>Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)</i> (1892-1902)	Arap Diliyle yazılmış İslam Edebiyatının 3. Evresi: Arap Edebiyatı Çağı (1258-1517) Durgunluk Dönemi
Carlo Alfonso Nallino (1872-1938)	<i>Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye</i> (1938'den sonra)	Abbâsî Devleti'nin Yıkılışından Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı Ele Geçirmesine Kadarki Dönem(1258-1517) Gerileme ve Çöküş Dönemi
Ignatij Juliavonic Krachkovski (1883-1951)	<i>IstoriaArabskoi Geograpfičeskoj Literatury(Târîhu'l-'edebi'l- coğrâfiyyi'l-'Arabî)</i> (1963)	1/15.bölümde Mevsûatu asrî'l-Memâlik Memlûkler dönemi ifadesini kullanan ilk araştırmacılarıdır.) 1250-1517) Zengin Bir Edebiyat Dönemi
H. A. R. Gibb (1895- 1971)	<i>ArabicLiterature:An Introduction</i> (1926)	Memlûkler Çağı (1258-1800) 1517'ye Kadar Mısır ve Suriye Dönemi Çöküş Çağı

[18] André Miquel, *La littérature arabe* (Paris: Presses universitaires de France, 1969,1981), 89.

[19] Bu eserler için bk. Demirayak, *Arap İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 169-172.

[20] Tim Mackintosh-Smith, *Arabs: A 3,000-Year History of Peoples, Tribes and Empires* (New Haven: Yale University Press, 2019), 339-449.

YAZAR	ESER VE BASIM YILI	YAZARIN MEMLÜKLER DÖNEMİ ARAP EDEBİYATI NİTELENDİRMESİ
Régis Blachère (1900-1973)	<i>Histoire de la littérature Arabe, des origines à la fin du XVe siècle de J.-C.</i> (1952)(ar.1973)	(15yy. ile 19.yy başlangıcı arasında olan dönemde edebi faaliyetlerin zikredilmeye değer olmadığını ifade eder.) (1258-1798) Yok Sayılmayı Hak Eden Bir Dönem
André Miquel (1929-2022)	<i>La littérature arabe</i> (<i>el-Edebu'l-'Arabî</i>) (1969)	Anma Edebiyatı Dönemi (1258-1798) (Kültürü muhafaza rolü) Muhafazaya Odaklanmış Bir Edebiyat

1.2. Arap Yazarların Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinde Memlûkler

Arap dünyasında Arap edebiyatı tarihi yazımına, Avrupa’da telif edilen eserlerden sonra başlanmıştır. Corcî Zeydân (öl. 1914)’ın 1911’de Mısır’da neşrettiği *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* adlı eseri Arap dünyasında Batı’daki usule göre yazılmış ilk Arap edebiyatı tarihi eserleri arasında yer alır. Zeydân, Memlûkler döneminde şiir zevkinin kaybolduğunu, şiirin halk arasında yayılmak suretiyle bayağılaştığını ve dil hatalarıyla dolup taşıdığını ifade eder. Bununla birlikte, dönemin edebi özelliklerini ve ortaya konulan eserleri inceleyen Zeydân, bu dönemde Arap dilinin varlığını koruduğunu belirtir. Ancak, bu dönemi “Memlûk dönemi” olarak değil, “Moğol dönemi” olarak adlandırır.^[21]

Ahmet Hasan ez-Zeyyât (öl. 1968), 1961’de yayınlanan *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* adlı tek ciltlik çalışmasında Memlûkler Dönemi’ni, Arap dili ve edebiyatının korunduğu ve varlığını sürdürdüğü bir dönem olarak nitelendirmiştir. Çöküş Söylemini ise, sadece Osmanlı Dönemi’ne hasretmiştir. Bu yönüyle dönemi anı edebiyatı olarak nitelendiren, çöküşün ise Osmanlı’da başladığını ifade eden André Miquel ile hem fikirdir. Zeyyât, Memlûkler dönemini de içine alan 1258 -1798 tarih aralığını “Türk Dönemi” olarak adlandırmıştır.^[22]

20. yüzyılın önemli Arap edebiyat tarihçilerinden biri olarak tanınan Hannâ el-Fâhûrî (öl. 2011), 1951 yılında yayımladığı *el-Câmi' fî Târîhi'l-edebi'l-'Arabî* adlı eseriyle Arap edebiyat tarihine bütüncül bir bakış sunmuştur. Bu eserinde, edebiyatın dönemlerini ve gelişim süreçlerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu eser, yazar tarafından ilk önce *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* ^[23] adıyla liselerde edebiyat derslerinde okunmak için hazırlanmış daha sonra ilmi alt yapısı güçlendirilerek daha kapsamlı bir halde *el-Câmi' fî Târîhi'l-edebi'l-'Arabî*, *el-Edebu'l-kadîm ve el-Edebu'l-hadîs* olarak genişletilmiş halde basılmıştır. el-Fâhûrî çalışmalarında Memlûkler devrini de içine alan 1258-1798 tarihleri arasını ilk çalışmasında *Türk Devri* başlığıyla dönemlendirmiş, *el-Câmi* ‘de ise *İnhitat Edebiyatı* başlığıyla nitelendirilmiştir. Bu dönemi, Arap edebiyatında üretkenlikten uzaklaşılan ve genel bir durgunluk yaşanan bir süreç olarak tanımlamış, ancak bununla birlikte bazı eserlerin edebiyat tarihine değer kattığını vurgulamıştır.^[24] el-Fâhûrî’nin de bu konuda Brochermann ve diğer müsteşrik araştırmacıların izini takip ettiği görülür.

Arap Edebiyatı Tarihi telif eden bir diğer araştırmacı da Ömer Ferrûh (öl. 1987)’tur. Ferrûh 1965-1983 yılları arasında yayınlanan 6 ciltlik eserinde, kendinden önceki Arap edebiyatı tarihçilerinin dönemlendirmelerine atıf yaparak edebi dönemleri sıralarken Memlûkler dönemine denk gelen tarih aralığı için *Asru'l-Moğol* ifadesini kullanmıştır.^[25] 7-10./13-16. asırlar arasında

[21] Corci Zeydân *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*. neş. Şevkî Dayf. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hilâl, 1957, 1/13.

[22] Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî li'l-medârisi's-sâneviyye ve'l-'ulyâ*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

[23] Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Lübnan: Matbaatu'l-Bulusiyye, 1953.

[24] Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebî (el-Edebu'l-kadîm ve el-Edebu'l-hadîs)*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986.

[25] Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 6 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 1/57.

geçen ve Memlûkler dönemine denk gelen bölümde 140 edebiyatçının biyografisini ele almaktadır.^[26] Memlûkler'in Arap dilinin korunmasında hareketli ve önemli bir dönem olduğunu ifade eden yazar telif hareketinin bu kadar canlı olmasını ise iki esasa dayandırır. Bunlardan birincisi Moğol istilasına karşısında yakıp yıkılan binlerce kütüphanenin, yok edilen yüz binlerce kitabın yol açtığı kaybın telafi edilmeye çalışılması, ikinci sebep ise ilmin hâlâ rivayet yoluyla devam ediyor olmasıdır.^[27]

Şevkî Dayf (öl. 2005)'ın 1960-1995 yılları arasında *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* adıyla 10 cilt olarak yayınladığı eserde diğerlerinden farklı bir yöntem takip etmiştir.^[28] Yazar eserinde Abbasiler'e kadar genel tarih dönemlendirmesine uymuş, daha sonraki dönemleri ülke ise ülke ele almıştır. Bu eserde Devletler ve Emirlikler Çağı olarak nitelediği dönemlerin arasında 1984 yılında basılan 6. ve 7. cilt içinde Şam ve Mısır bölgesini incelemiştir. Eserin bu kısmında *el-Memâlik* başlıklı kısa bir siyasi tarih özeti vardır. Bu eserde Memlûkler dönemi yazarın takip ettiği metoddan dolayı bir edebi devir olarak görünür değildir. Ancak Dayf *el-Bahsu'l-edebî* adlı eserinde çöküş söylemine karşı çıkarak, haksızlığa uğramış bir dönem olduğunu söyler ve üzerine çalışmalar yapılması gerektiğini ifade eder.^[29]

**Tablo 2: Arap Yazarların Arap Edebiyatı Tarihi Kitaplarında
Memlûkler Döneminin Görünürlük Durumu**

YAZAR	ESER VE BASIM YILI	YAZARIN MEMLÜKLER DÖNEMİ ARAP EDEBİYATI NİTELENDİRMESİ
Corcî Zeydân (1861-1914)	<i>Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabîyye</i> (1911)	Moğol Devri (1258-1517) Bütün olumsuz şartlara rağmen Arap Dilinin ve Edebiyatının varlığını koruyup sürdürdüğü bir dönem.
Ahmet Hasan ez-Zeyyât (1885-1968)	<i>Târîhu'l-edebi'l-'Arabî</i> (1916)	Türk Dönemi(1258-1798) (Müstakil değil Osmanlı Dönemi ile ele alınmış) Memlûkler Dönemi Arap Dili ve edebiyatının korunduğu varlığını sürdürdüğü, Osmanlılarda ise gerilediği bir dönemdir.
Hannâ el-Fâhûrî (1916-2011):	<i>el-Câmi'fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî</i> (1951)	Türk Devri/İnhitat Edebiyatı : Çöküş Dönemi (1258-1798)
Ömer Ferrûh (1904-1987)	<i>Târîhu'l-edebi'l-'Arabî</i> (1965-1983)	Asru'l-Moğol, Asru'l-Memâlik (5./11. yüzyılın Başından Osmanlı Fethine Kadar olan dönem 3. Cilt çerisinde): İlmi ve Edebi Açından Oldukça Zengin Daha Çok Taklide Dayanan Bir Dönem. (1001-1517)
Şevkî Dayf (1910-2005)	<i>Târîhu'l-edebi'l-'Arabî</i> (1960-1995)	Devletler ve Emirlikler Çağı (Şam-Mısır) (1984): 6. ve 7. cilt içinde Memalik başlıklı kısa bir siyasi tarihi özeti var. Haksızlığa Uğramış ve Yeniden Ele Alınması Gereken Bir Dönem.

[26] Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, ed. Sultan Şimşek ve İlknur Emekli (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 195-196.

[27] Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 6 Cilt. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 3/602.

1.3. Memlûkler Dönemi Arap Edebiyatını Müstakil Bir Dönem Olarak Ele Alan Eserler

Bazı Arap edebiyatı araştırmacıları Memlûkler dönemi Arap edebiyatına özgün, müstakil bir dönem olarak bakmış ve dönem bu araştırmacılar tarafından daha ayrıntılı incelenmeye çalışılmıştır. M. Zağlûl Sellâm (öl. 2013)^[30], Mahmûd Rızk Selîm (öl.1971)^[31], Ömer Musa Paşa (öl. 2016)^[32] müstakil eser yazarları arasındadır. Bu yazarların ortak noktası Memlûkler dönemini, araştırmacılar tarafından ihmal edilen, parlak, verimli ve kendine has özellikleri olan bir dönem olarak nitelemeleridir. Necdet Gürkan tarafından Arap Edebiyatında Memlûkler/Moğollar Dönemi adlı bir Doktora Tezi, 2000 yılında hazırlanmıştır. Ayrıca Alman araştırmacı Thomas Bauer da Memlûkler Dönemi hakkında önemli makaleler yazmış, Memlûkler Dönemi Arap edebiyatının ihmal edilmiş ve yanlış anlaşılmış bir dönem olduğunu yazılarında ifade ederek dönemi farklı boyutlarıyla analiz etmeye çalışmıştır. Memlûkler dönemi Arap edebiyatının parlak ve verimli bir dönem olarak görülmesi ve gerekçeleri başlığı altında bu bölümde sözünü ettiğimiz yazarların fikirlerini detaylı olarak yer verilmiştir.

Tablo 3: Memlûkler Dönemi Arap Edebiyatını Müstakil Bir Dönem Olarak Ele Alan Eserlerdeki Niteleme

YAZAR	ESER	NİTELEME
Mahmûd Rızk Selîm (öl. 1971)	<i>‘Aşru selâṭîni’l-Memâlik ve nitâcühü’l-ilmî ve’l-edebî 8 Cilt, (1947-66)</i>	Zengin ve Verimli bir edebi dönem
M. Zağlûl Sellâm (öl. 2013)	<i>el-Edeb fi’l-‘asri’l-Memlûkî (1970)</i>	İhmal edilmemesi gereken bir dönem. Memlûkler döneminin tasavvufi edebiyatına yoğunlaşmıştır.
Ömer Musa Paşa (öl. 2016)	<i>Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘Aşru’l-Memlûkî (1988)</i>	Parlak ve İhmal Edilmiş Bir Edebi Dönem
Necdet Gürkan (d. 1962)	<i>Arap Edebiyatında Memlûkler/Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517). Doktora Tezi, Isparta 2000)</i>	Arap Edebiyatında Ciddi Kazanımlar Dönemi
Thomas Bauer (d. 1961)	“Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.” <i>Mamlûk Studies Review</i> , IX/2/105-132 (2005).	İhmal Edilmiş ve Yanlış Anlaşılmış Zirvede Olan Parlak Bir Edebi Dönem

2. Memlûkler Dönemi Arap Edebiyatının Bir Çöküş veya Gerileme Dönemi Olarak Görülmesi ve Öne Sürülen Gerekçeler

Araştırmacılar modern dönemde özellikle Memlûk ve Osmanlı dönemini içine alan asırlar için çöküş söyleminin yaygın kullanımı üzerine, kökeni üzerine bir takım fikirler ortaya atmışlardır. Bu görüşlerden birine göre bu kelime Arapça’ya Fransızca “Décadence” kelimesinin çevrisi olarak geçmiştir. Fransızca sözlükte “décadence” batma, gerileme, zeval, çöküş, çöküşün başlangıcı’ gibi anlamlara gelmektedir.^[33] Terim olarak edebi, düşünsel ve bilimsel hayatın gerilemesi anlamında kullanılmaktadır.^[34] André Lalande ise *décadence* terimini: “İlerlemeyi temsil eden yönün tersine

[30] Muhammed Zağlûl Sellâm, *el-Edeb fi’l-asri’l-Memlûkî*, (Mısır: Dâru’l-Ma’ârif, 1970).

[31] Mahmûd Rızk Selîm, ‘Aşru’l-Memâlik ve nitâcuhu’l-ilmî ve’l-edebî, (Dımaşk: Dâru’l-fikri’l-muâsir, 1989), 8/12.

[32] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1408/1988).

[33] Tahsin Saraç, *Fransızca- Türkçe Okul Sözlüğü = Dictionnaire Scolaire Français- Turc* (İstanbul: Adam Yayınları, 1997).

[34] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 12.

doğru gerçekleşen dönüşümlerin bütünü, bu dönüşümün yarattığı durum.” olarak tanımlamıştır.^[35] Bu terim Batı’da özellikle Latin edebiyatının ve Roma İmparatorluğu’nun son dönemlerinin çöküşü için kullanılmıştır.^[36] Batıda vücut bulan aydınlanma çağı felsefesi kendi varolduğu asırdan, ortaçağın durgunluk, gerileme ve çöküş evresini geçip eski aydınlık uygarlıklara ulaşmak suretiyle aydınlanma çabasıydı.^[37] Modern dönemde Arap edebiyatı üzerine araştırmalar yapan ilk müsteşriklerin çoğu bu gömleği doğu medeniyetine ve Arap edebiyatına da giydirmek istediler. Ve nihayetinde Memlûkler dönemini de kendi tarihlerinde yer alan karanlık ortaçağın bir parçası gibi görme yanılsamasına düştüler.

Memlûkler dönemi için çöküş söyleminde bulunan araştırmacılar bu fikirlerini desteklemek üzere çeşitli gerekçeler sunmuşlardır. Bu gerekçeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Memlûkler döneminde yaşanan taht kavgalarının, isyanların, yöneticilerin yerli halka yaptığı iddia edilen zulümlerin dil, ilim ve kültür alanlarında gerileme yaşanmasına sebep olduğu ileri sürülmüştür. Tomar’a göre bu eleştirilerde haklılık payı bulunmakla birlikte, söz konusu bu niteleme gereğinden fazla abartılmıştır.^[38] Modern Arap tarihçileri Memlûk yönetimini siyasi karışıklıklardan faydalanarak askeri güçleri sayesinde iktidara geçmiş yabancı köle askerlerden oluşan sömürgeci bir yönetim olarak tanımlamışlardır. 12.-17. yy.’larda yazılan İslam tarihi kaynakları siyaset merkezli olup Memlûk tarihini anlatan eserler de siyasi tarihi ayrıntılı anlatınca bu dönem yalnızca isyanlar ve iktidar mücadelesi ile geçmiş bir dönem gibi algılanmıştır.^[39] Ayrıca dönemin tarihini anlatan kitaplarda Memlûkler için Arapça’yı da Türkçe’yi de bilmeyen, cahil ve anlayışı kıt nitelemelerine rastlanmaktadır.^[40]

- İdari kadrolarda yer alan Türk ve Çerkes askerlerin Arapça bilmemelerinin Arap dili ve kültüründe gerilemeye yol açtığı ifade edilmektedir. Buna binaen yabancı özellikle de Türkçe kelimelerin konuşma diline yansması nedeniyle Arap dili ve edebiyatı gerilemiştir görüşü dillendirilmiştir.^[41]

- Şiir halk arasında çok fazla yaygınlaştığı için niteliği düşmüş, avamî bir alan haline gelmiştir. Diğer yandan şiirde bedi’î sanatlar yoğun kullanıldığı için mana zayıf düşmüştür.^[42]

-Yeni eserler yazmak yerine klasik eserlere şerh ve haşiye yazma işine yoğunlaşmıştır.

-Arap edebiyatı tarihçileri de bu dönemde ortaya konan eserlerin sayı olarak çok olsa da özgünlükten uzak bir halde birbirinin tekrarı niteliğinde olduğunu söylemişlerdir. Şiirde ve nesirde Mütenebbi, Ebu’l-Âlâ, Hemedânî, Harîrî gibi edebiyatçılar taklit edilmiş ve onları aşan olmamıştır denilmektedir. Nallino bu dönemi çöküş evresi olarak görmesinin gerekçelerini şu şekilde dile getirir:

“Bu evrede, edebiyatın ve diğer bilimlerin ateşi sönmeye yüz tuttu; hatta bazı İslam belde-lerinde neredeyse tamamen sönmek üzereydi. Bilim insanlarının çoğunun gayreti azaldı ve kendileri içtihat yapmaktan kaçınıp, seleflerinin yazdıkları kitaplarla ve sadece onları taklit etmekle yetindiler. Bu kişiler, selefleriyle yarışmaya dahi heveslenmiyorlardı. Aynı şekilde, şairler ve edebiyatçılar da genellikle seleflerin eserlerini tekrar etmekle yetindiler. Bu nedenle, o dönemin şiirleri, çoğunlukla söz sanatları ve estetik düzenlemelerle sınırlı

[35] André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1926), 202.

[36] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-‘edebi’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 12.

[37] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-‘edebi’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 13.

[38] Cengiz Tomar, “Kılıçtan Kaleme: Memlûkler ve Entelektüel Hayat,” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 249.

[39] Tomar, *Kılıçtan Kaleme*, 251.

[40] Tomar, *Kılıçtan Kaleme*, 251.

[41] Tomar, *Kılıçtan Kaleme*, 250.

[42] Thomas Bauer, “Ayna hâdhâ min al-Mutanabbî! Toward an Aesthetics of Mamluk Literature,” *Mamlûk Studies Review* (2013), 17/ 6-7.

kaldı; gerçek duyguları ve hisleri ifade etmekte yetersizdi. Ancak o dönemde, Nasîrüddin Tûsî ve İbn Haldûn gibi, kendi çağdaşlarına kıyasla büyük bir üstünlük gösteren istisna isimler de vardı... Bu durum, alevi sönmeğe üzere olan bir köz parçasının, sönmeden hemen önce verdiği parlıtya benzetilebilir. Sanki bir yanma varmış gibi bir yanılısama oluşturur; fakat gerçekte bu, bir sönüşün başlangıcıdır.”^[43]

Nallino’nun bu görüşleri müsteşrik araştırmacıların Memlûkler hakkındaki söylemlerini özetleyecek niteliktedir.

3. Memlûkler Dönemi Arap Edebiyatının Parlak ve Verimli Bir Dönem Olarak Görülmesi ve Gerekçeleri

Arap edebiyatı araştırmacıları içerisinde çöküş söylemini ciddi bir yanılısama olarak görüp eleştirenler ve karşıt söylem geliştirenler vardır. Onlara göre Memlûkler dönemi boyunca Arapça dilini, edebiyatını ve düşüncesini yok olmaktan ve unutulmaktan korumak için Arap mirasını canlı tutmaya yönelik entellektüel bir çaba sergilenmiş ve önemli eserler ortaya konmuştur.^[44]

Memlûk Sultanları cami, medrese ve hanlar yaptırarak kütüphane teşekkülüne önem vermişlerdir. Gerek Bilâdu’ş-Şâm gerekse Mısır’da onların döneminden kalma çok sayıda cami, han, hamam ve külliye mevcuttur.^[45] Sadece asker olarak yetiştirilmelerine rağmen Memlûk emirleri arasında alim ve edip kimseler vardır. Onların Arapça bilmeleri Türkçe ve Arapça arasındaki etkileşime ve sözlük çalışmalarının zenginleşmesine kapı aralamıştır.^[46] Sultan ez-Zahir Baybars dönemi (1260-1277) emirleri arasında bulunan âlim ve muhaddis Sencer ed-Devâdârî et-Türkî (öl.699/1300); 28 yıl Şam nâibliği yapan ve hadis ilmi ile yüksek düzeyde ilgilenen Tenkiz (öl.741/1340); hadis ve fıkıhta alim olarak kabul edilen 260 hocadan ders alan Burunlu et-Türkî (öl.699/1300); Şafi fıkıhından icazetli ve İmam Şâfiî’nin *Müsned*’ini şerheden Gazze, Kudüs ve Hama Nâibi Sencer el-Çavlı (öl.745/1345); İlim meclislerinin müdavimi Hama ve Haleb Naibi Esendemür el-Gürcî (öl.711/1311) alim yöneticilerden bazılarıdır.^[47] Memlûkler arasında Arapça’yı dil ve edebiyat sahasında ileri seviyede kullananlar da vardı.^[48] Nazım ve nesirde döneminin önde gelenleri arasında bulunan Başkird en-Nâsırı (öl.702/1302); Bahrî Memlûk dönemi emirlerinden iyi bir medih şairi olarak tanınan Aydemir el-Gürcî (öl.707/ 1307); uzun kaside ve şiirleriyle meşhur olan Emir Altunboğa el-Çavlı (öl.744/1343); Harîrî’nin (öl.516/1122) *el-Makâmât*’nı ezberleyen, Elfiyye de nazmeden ve ayrıca İbnü’l-Hâcib’in (öl.646-1249) *el-Kâfiye*’sini nazma döken şair Özdemir el-Kâşif bu şahsiyetlerden bazılarıdır. Memlûklerde Arapça dışınca başka dillerde mahir olan emirler de vardı. Aytamış el-Eşrefî (öl.736/1336) ileri düzeyde Moğolca bilgisi ve Argunşah el-Beydemirî (öl. 802/1400) ileri düzeyde Farsça bilgisine sahip Memlûkler arasındaydı.^[49]

Ömer Musa Paşa müsteşriklerin dönem hakkındaki inhitat söylemlerinin, dönemin el yazması halinde bulunan temel kaynaklarına dayandırılmadan ortaya atılan yüzeysel ve haksız bir tutum

[43] Carlo Alfonso Nallino, *Târîhu’l-âdâbi’l-Arabîyye mine’l-Câhiliyye hattâ ‘asri Benî Ümeyye*, takdim Tâhâ Hüseyin (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1970), 57-60.

[44] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 7; Cengiz Tomar, “Kılıçtan Kaleme: Memlûkler ve Entellektüel Hayat,” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 250.

[45] İsmail Yiğit, “Memlûkler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90; Ahmet Arık, *Bâhri Memlûk Devleti ile İlhanlı Devleti Arasında Din, Sosyal ve Ekonomik Etkileşimler* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2017), 5-22.

[46] Hatice Güler, *Memlûkler* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 96-106.

[47] Tomar, *Kılıçtan Kaleme*, 256-257.

[48] Dönemin dil seviyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bilin, Abdullah. “Bahri Memlûkler Dönemi Nahiv Âlimleri.” *Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi*, 27 Şubat 2021. Erişim: 1 Eylül 2024. http://www.demavend.com.tr/e-kitap/arap_dili_kongresi.pdf.

[49] Tomar, *Kılıçtan Kaleme*, 258.

olduğunu belirtmiştir.^[50] Musa Paşa, Memlûkler Arap edebiyatı hakkındaki kitabını hazırlarken kaynakların azlığı nedeniyle çok zorlandığını, uzun ve yorucu zamanlardan geçerek kitabını kaleme aldığını ifade etmiştir. Ayrıca edebiyatın bilinmeyen iki döneminden biri olan Memlûkler dönemini incelemenin diğer edebiyat dönemlerinde olduğu gibi, kapsamlı bir uzmanlık, ayrıntılı bir araştırma ve edebiyat meselelerine geniş bir hakimiyet gerektiğini vurgulamıştır.^[51] Musa Paşa modern dönem araştırmacılarının Memlûkler dönemi için kullandığı isimlendirmeleri şu şekilde eleştirmiştir:

“Kulağımıza şu ifadeler çalınıyor: “*Çöküş Dönemi*” veya bazı son dönem eleştirmenlerinin adlandırdığı gibi “*Gerileme Dönemi*”, ya da “*Türkler Dönemi*”, “*Acemler Dönemi*” veya “*Moğol ve Tatarlar Dönemi*”... Bir dönemin istilacılarla adlandırılması nasıl mümkün olabilir? Hangi dönem savaşlardan ve istilalardan arınmıştı? Ya da Nâil el-Mırsafî’nin 20. yüzyılın başında adlandırdığı gibi “*Ardı Ardına Gelen Devletler Dönemi*” olarak mı adlandırılmalı?

Bu adlandırmaları modern dönemdeki bu eleştirmen ve yazarlar arasında gördük, ancak bunlar gerçekte hiçbir dayanağa sahip değildir. Sadece bu eleştirmenlerle de sınırlı kalmadı; yanlış kavramlarını, kültürlü kesimlerin ve ilim talebelerinin zihnine yerleştirmeye çalıştılar ve bu yanlış görüşlerle Arap edebiyatının sayfalarını kararttılar.”^[52]

İbn Hicce el-Hamevî ve Memlûklü tarihi üzerine yaptığı geniş çalışmalarıyla tanınan ve inhitat söylemini bir adaletsizlik olarak gören Mahmud Rızk Selim, modern dönem insanların geçmişteki tarihsel edebi metinlerde bulunan kelime oyunları ve söz sanatları ile karşılaştıklarında şaşkınlık yaşayabileceklerini ve bu metinlerdeki edebi incelikleri idrak etmede zorlanabileceklerini ifade ettikten sonra şunları söylemiştir:

“Şunu bilmeliyiz ki, her dönemin kendine has bir üslubu vardır. Dönemin üslubu, onun etkilerinin ve şartlarının bir yansımasıdır; tek bir yazarın veya özel bir eleştirmenin icadı değildir. Bir dönemin yazarlarını başka bir dönemin mantığıyla yargılamak, şartlarını göz ardı etmek ve onları zorla başkalarının ölçütlerine ve zevklerine uydurmaya çalışmak haksızlıktır.”^[53]

Memlûkler döneminin bir çöküş ve gerileme dönemi olarak değerlendirilmesini eleştiren araştırmacılardan biri de Şevki Dayf’tır. Şevki Dayf edebî dönemlerin üzerine doğru bir bakış açısıyla yeniden çalışılması gerektiğini vurgulamış ve şöyle demiştir:

“Muhtemelen hiçbir dönem, Eyyubiler ve Memlûkler dönemi kadar haksızlığa uğramamıştır. O dönemlerde şairlerin durgunlaştığı, şiirin de onlarla durduğu, kaynakların kuruduğu, şairlerin geçmişin bir tekrarı ve taklidiyle yetindiği; bu taklitin, orijinallikten çok uzak kaldığı gibi görüşler defalarca tekrarlanmıştır. Bütün bunlar haksızlıktır... Bu haksızlık, şairlerin muhafazakârlığının yanlış yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Araştırmacılar, bu muhafazakârlığı durgunluk ve fikirlerin körelmesi olarak değerlendirmiştir. Fakat bu durgunluk ve körelme, Haçlıları ve Moğolları ezip geçtiğimiz, savaş gücümüzün yeniden canlandığı bir dönemde nasıl olabilir? Gerçek şu ki, ne bir durgunluk ne de bir zihinsel tıkanıklık vardı. Aksine, Moğollara karşı Arap kimliğini koruma güdüsüyle güçlü bir muhafazakârlık vardı, zira bu kimliğin zayıflamasından, körelmesinden ya da herhangi bir şekilde güçlerimizi zayıflatabilecek bir bozulmaya uğramasından korkuluyordu.”^[54]

[50] Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-‘aşru'l-Memlûkî* (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1408/1988), 5.

[51] Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-‘aşru'l-Memlûkî*, 5.

[52] Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-‘aşru'l-Memlûkî*, 6.

[53] Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: el-‘aşru'l-Memlûkî*, 14.

[54] Şevkî Dayf, *el-Baḥsu'l-edebî: ṭabî‘atuhu, menâhıcuḥu, uşûluḥu, maşâdiruhu*, (Kahire: Dârü'l-Ma‘ârif, 1972), 53-54.

Modern dönem Arap edebiyatı çalışmalarının geçmişteki edebi dönemleri nitelendirirken pek çok çelişki, boş yanılgılar ve dayanaksız genellemeler ile dolu olduğunu bir dergi makalesinde dile getiren araştırmacı Muhammed Receb en-Neccâr, Memlûkler döneminin kahramanlıklarla dolu parlak bir dönem olduğunu söyler ve o dönem olmasa Arap İslam dünyasının beka problemi olabileceğine işaret eder. Ona göre Memlûkler dönemindeki edebiyat, hâlâ bilimsel ve sistematik olarak hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Dönemin gerçekliği boş bir yanılsamanın gölgesinde kalmıştır. Neccâr bu yanılsamanın siyasi durgunluk ile entelektüel, sanatsal ve edebi durgunluğu aynı kefeye koymaktan kaynaklandığını dile getirir. Bu dönemlere ait edebi ve şiirsel eserlerin birçoğunun hâlâ dünya kütüphanelerinde el yazması olarak kayıp ve saklı durumda olduğunu ifade eder. Neccâr ayrıca bu yargının kısmen doğru kabul edilmesi mümkün olsaydı bile dönemi yargılamak yerine bu durgunluk veya çöküşün sebepleri üzerine ciddi araştırmalar yapmak gerektiğini söylemiştir.^[55]

Ahmed el-Bedevî ise Haçlı seferleri zamanında varlık gösteren Arap edebiyatının geneli için şunları söylemiştir:

“.... Haçlı Seferleri dönemi edebiyatının büyük bir kısmı hâlâ arşivlerde ya el yazması ya da mikrofilm halinde saklıdır ve bilimsel bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu yüzden, bu edebiyatı, mümkün olan en eksiksiz şekilde yayımlamak ve yaygınlaştırmak için güçlerin birleştirilmesi gerekmektedir ki, daha geniş bir şekilde çalışılması mümkün olsun.”^[56]

Zeki Mehâsînî ise 7./13. yy. şairlerinden eş-Şâbbu’z-zarîf (Şemsuddîn et-Tilimsanî) hakkında yazdığı kitabın önsözünde Memlûkler döneminde ilim okullarının bolluğundan bahsetmiş ve sayılamayacak kadar çok edebi eserlerin olduğu bu parlak döneme çöküş dönemi denilmesini şöyle eleştirmiştir:

“.....O dönemlerde yaşanan yoğun entelektüel hayatın parlaklığı bakımından, o dönemlerin gerileme olarak nitelendirilmesinin bir utanç vesilesi olduğunu söyleyebilirim. Çünkü bu kadar çok sayıda bilim okulunun kurulduğu, bilimler, edebiyat ve o döneme kadar bilinen tüm kültürler hakkında sayısız kitabın yazıldığı dönemler, kesinlikle birer yükseliş dönemidir. Bu dönemlere gerileme demek, onlara haksızlıktır.”^[57]

Modern Dönem edebiyatçılarından Tâhâ Hüseyin’e de bir röportajda Memlûkler döneminin karanlık bir dönem olarak nitelendirilmesi hakkındaki fikirleri sorulduğunda şunları söylemiştir:

“Bu dönem hakkında karanlık bir dönem denmesi tam anlamıyla bir saçmalıktır. Zira bu dönem, Kahire ve Arap ülkeleri açısından en parlak İslâmî dönemlerden biridir. Memlûkler dönemi için, ansiklopediler çağı olduğu söylenebilir, ki bu bile yeterlidir. Bu dönemde en-Nuveyrî’nin *Nihayetü’l-Ereb’i*, İbn Fadlullah el-Ömerî’nin *Mesâlikü’l-ebzar fî Memalikü’l-emsâr’ı*, el-Kalkaşendî’nin *Subhu’l-A’sa fî Sina’ati’l-İnşa’sı*, İbn Manzûr’un *Lisanu’l-Arab’ı* ortaya çıkmış, *el-Ağani* kitabı kısaltılarak *Muhtasaru’l-Ağani* yayımlanmıştır... Bu dönem nereden bakarsanız bakın karanlık bir dönem değildi.”^[58]

Rus müsteşrik Ignaty Krachkovsky (öl. 1951) *Târîhu’l-edeb’il-cugrafiyyi’l-arabî* adlı eserinde ‘*Memlûkler Dönemi*’ ifadesini kullanan ilk araştırmacılardanıdır.^[59] Memlûkler döneminde telif

[55] Muhammed Receb en-Neccâr, “eş-Şî’ru’s-şâbî’s-sâhîr fî ‘uşûri’l-Memâlik,” *Mecelletu ‘Âlemi’l-Fikr*, 13/3:63-146 (Kuveyt 1982), 70.

[56] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 17.

[57] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 17.

[58] Ömer Musa Paşa, *Târîhu’l-edebî’l-Arabî: el-‘aşru’l-Memlûkî*, 18. Bu röportajın devamında Tâhâ Hüseyin Memlûkler döneminin mimari açıdan da oldukça parlak bir dönem olduğunu ifade ettikten sonra, Araplar için asıl karanlık dönemin Osmanlı dönemi olduğunu bir takım gerekçeler öne sürerek dile getirir.

[59] İgnati İulianovich Krachkovski, *Târîhu’l-edebî’l-cugrafiyyi’l-Arabî*, (Istoria Arabskoi Geograficheskoi Literatury), çev. Salahudîn Osmân Hâşim, (Moskova-Leningrad: 1957), 1/405.

edilen eserlerden *Subhu'l-a'sa fi sina'ati'l-inşâ'yı* incelediğinde : “*Memlûk döneminde, doğunun başka hiçbir yerinde benzerini bulamayacağımız zengin bir edebiyatla karşılaşyoruz.*”^[60] demiştir. Memlûkler döneminin edebi bir dönem olarak zikredildiği bir diğer eser ise Cezayirli bir grup araştırmacı tarafından 1951’de basılan üç ciltlik *el-Muhtâr mine'l-edebi'l-'Arabî* adlı çalışmadır. Bu çalışmanın üçüncü cildi *Memlûkler ve Osmanlı Dönemi* başlığıyla basılmıştır.^[61] Ahmet Hasan Zeyyat da Memlûkler dönemi hakkında şunları söylemiştir:

“....Memlûkler devrinde de sultanlardan Kansu Gavri (öl. 923 H) şairlikte ön plana çıkmıştır. Memlûk sultanları Mısır’ı yurt edinmiş, İslam’ı din olarak kabul etmiş, Arapça konuşmuş ve ulemaya destek olmuştur. Eğitimcilere, müelliflere yardım etmiş ve onların himayesi altında, dil ve bilim alanında büyük şahsiyetler yetişmiştir. Bu dönemde, geçmişin ilimlerini şerh ve özetleyerek geliştiren âlimler, tarihi düzenleyip felsefesini şekillendirmiş, dil ve bilim alanında ansiklopedik eserler hazırlamışlardır. Bunlar arasında İbn Manzûr, Fîrûzâbâdî, İbn Haldûn ve Kalkaşandî bulunmaktadır.”^[62]

Arap dünyasındaki araştırmacıların yanı sıra batıdaki araştırmacılardan çöküş söylemini eleştirerek karşıt söylemler geliştirenler de vardır. Alman araştırmacı Thomas Bauer, 2005 yılında Memlûk Edebiyatı hakkındaki yanlış anlamaları ve yeni yaklaşımları konu ettiği bir makale yayınlamıştır. Bauer, alan araştırmacılarının pek çoğunun bu döneme gerçeği yansıtmayan ön yargılarla ve hakkaniyetten uzak bir şekilde yaklaştığını ifade eder.^[63] Bauer makalede diğer Arap edebiyatı dönemleri ile kıyaslandığında bu dönem edebiyatının büyük oranda ihmal edildiğini, bu ihmalin kökeninde ise Batılı ve Arap akademisyenlerin yanlış algılarının yattığını söylemektedir. Onlar genel olarak Abbâsîler döneminden sonraki edebiyatı durgun ve taklitçi bir edebiyat olarak nitelemişlerdir. Bauer, bu yanlış algıları 19. yy. sömürgeci politikalarının edebiyat sahasına bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Batı ve Arap edebiyatları arasındaki farklar birer eksiklik olarak öne sürülmüş ve İslam kültürünün “çöküş” içinde olduğu dile getirilmiştir. Bu algı, doğu dünyasına yapılan sömürgeci müdahaleleri “uygarlık götürme” misyonu altında haklı göstermeye çalışmıştır. Bauer, bu ideolojik önyargıları yeniden değerlendirme ihtiyacını vurgulayarak Memlûk edebiyatının, Batı edebiyatının kriterleri yerine, kendi sosyal ve estetik bağlamları içinde incelenmesi gerekliliğini savunur. Bauer, Memlûkler Arap edebiyatı hakkındaki durgunluk eleştirilerinin aksine, bu dönem edebiyatının sürekli ve istikrarlı bir gelişim içinde dinamik ve yenilikçi bir yapıya sahip olduğunu ve bu dönemde yeni edebi türler ortaya çıktığını ifade etmektedir.^[64]

Bauer, Memlûkler dönemi Arap edebiyatını araştırmaya başlamadan önce 19. yy.da bu döneme karşı ortaya çıkan Batı önyargılarının araştırılması gerektiğini de ifade eder. Zira 19. yy.ın ortalarında, bazı Avrupa ülkelerinde, Batı edebiyatı dışında kalan edebiyatlara karşı bir dönüm noktası yaşandı. İlk zamanlarda doğu şiirine karşı sergilenen tutumlar, merak ve hayranlıktan kaynaklanıyordu. Ancak bir zaman sonra, doğulu edebiyatı değerlendirmede sömürgeci bir bakış açısı hâkim olmaya başladı. Batılı entelektüeller ve araştırmacılar, batının doğuya karşı tartışılmaz bir üstünlüğe sahip olduğu inancı ile değerlendirmeler yapmaya başladılar. Bu dönüm noktasından itibaren, Arap edebiyatı ile modern Batı edebiyatı arasındaki farklar, dikkat çekici ve ilham verici bir unsur olarak görülmek yerine Arap edebiyatının bir eksikliği olarak değerlendirildi.^[65]

[60] Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî: el-‘aşru'l-Memlûkî*, 23.

[61] Ömer Musa Paşa, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî: el-‘aşru'l-Memlûkî*, 23.

[62] Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî li'l-medârîsi's-sâneviyye ve'l-'ulyâ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 400-401.

[63] Bauer, Thomas. “Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.” *Mamlûk Studies Review* 9/2 (2005), 105-107.

[64] Bauer, “Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.”,106-107.

[65] Bauer, “Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.”,106-107.

Bauer'a göre bu dönemde edebiyat, özellikle şiir, modern Batı toplumlarına kıyasla çok daha önemli bir sosyal rol oynamıştır. Şiir, alimler arasında bir iletişim aracı idi. Tebrik, taziye ve eğlen-ce maksadıyla nazmedilen şiirler günlük hayatın bir parçasıydı.^[66] Bu dönemde alimler de edebi eserler vermiştir. Bu durum, yazılan şiir miktarında önemli bir artışa neden olmuştur. Ayrıca şiir, alimlerin diğerlerine karşı kendi farkları, dile hakimiyetlerini ve entelektüel üstünlüklerini ortaya koymak için bir araçtı. Bu durum Arapça dil bilgisi hakimiyetine ve belagat sanatlarının ustaca kullanımına büyük önem verilmesini sağlamıştır.^[67]

Baure'a göre Şiirin günlük hayatın bir parçası olması ve söyleniş sıklığı nedeniyle tüm şiirler yüksek edebi kaliteye sahip değildir. Bununla birlikte, dönemin kültürel ve sosyolojik yönlerini yansıtmaları bakımından edebi yönü çok güçlü olmayan günlük ve işlevsel şiirler de değerli sayılmıştır.^[68] Ona göre özellikle nesirde olmak üzere Memlûk döneminden kalma birçok karmaşık, incelikli metin vardır, ancak aynı zamanda, çoğunlukla aynı yazarlar tarafından yazılmış, okunması ve anlaşılması kolay ve Abbasi dönemi muhdes şairlerinin çoğu metninden daha anlaşılır sayısız edebi metin vardır. Baure'a göre bu dönem Arap edebiyatının zirve noktalarından biri olup pek çok sınırı geçmesi bakımından da ilgi çekicidir. O, bu dönem edebiyatında günlük iletişim dili ile edebi ifade, popüler kültürle entelektüel kültür, şiir ve düzyazı arasında keskin sınırlar olmadığını, bütün bunların iç içe geçtiğini ifade eder.^[69]

Kaynaklarda geçen bilgiler ışığında görülmektedir ki Memlûkler'in hüküm sürdüğü topraklar (Mısır ve Bilâdu's-Şâm) Endülüs'te Haçlı seferlerinden, doğuda da Moğol istilasından kurtulmak üzere yurtlarını terkeden alim ve edebiyatçılar için güvenli bir liman olmuştur. Siyasi ve askeri yönden çalkantılara şahit olunan ve 250 yılı aşkın sürede toplam 54 devlet başkanı değiştirilen Memlûkler dönemi, siyasi karışıklık ve taht kavgalarına rağmen ilmi ve edebi çalışmaları kurumsal olarak desteklemiş, zengin bir ilmi ve kültürel ortamın oluşmasının yollarını açmıştır. Bunun neticesinde de çok sayıda eser telif edilmiş ve ansiklopedik çalışmalar için zemin oluşmuştur.^[70]

Sonuç

İstisnalar dışında Arap edebiyatı tarihi araştırmacıları tarafından epeyce ihmal edilmiş olduğu görülen Memlûkler dönemi edebiyatında aslında çok sayıda önemli edebî şahsiyet tebarüz etmiştir. Bu dönemde daha sonraki çalışmalara kaynaklık edecek ansiklopedik eserler ile İbn Danyal'ın gölge oyunu ile ilgili eserinde olduğu gibi yeni edebi türler ortaya çıkmıştır. Çeşitli bölgelerden ulema ve üdebanın buluşma noktası haline gelen Kahire, Dımaşk, Halep ve Kudüs gibi Memlûk şehirleri İslam medeniyetinden kendisine intikal eden ilimleri ulum-i edebiye başta olmak üzere kayıt altına alarak geliştirmeye devam etmiştir. İki buçuk asır süren Memlûkler dönemi edebi eserlerine bakıldığında pek çok baş yapının ortaya konulduğu görülür. Bu dönemde edebiyat ve belagat alanlarında çok sayıda özgün eser telif edilmiştir. Bu bakımdan dönemin edebiyat tarihi açısından velud bir dönem olduğu açıktır. Memlûkler dönemi Arap edebiyatı ile ilgili çöküş, gerileme ve durgunluk nitelemeleri 19.yy.da ortaya çıkan batılı sömürge anlayışına dayalı olarak müsteşrikler tarafından geliştirilmiş subjektif nitelemelerdir. Memlûkler döneminin pek çok eseri yazma eser olarak kütüphanelerde keşfedilmeyi beklese de döneme dair şu an elimizde

[66] Bauer, "Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.", 109.

[67] Bauer, "Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.", 110.

[68] Bauer, "Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches.", 110-111.

[69] Thomas Bauer, "Ayna hâdhâ min al-Mutanabbî! Toward an Aesthetics of Mamluk Literature," *Mamlûk Studies Review* (2013), 17/ 6-7.

[70] Muhammet Enes Midilli, "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları," *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (Mart 2020), 389. <https://doi.org/10.26650/ijuitd.2020.672905>.

olan eserlerden yola çıkararak bu dönemin bir   k   değil, edebi sürekliliğin yaşandığı, eski edebi formların içinde yeniden hayat bulduğu canlı dinamik bir dönem olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemle ilgili taklit ve yenilikten yoksunluk eleştirileri bakış açısı olarak sağlam bir temele dayanmaz. Zira klasik köklere ba lı kalmak bir edebiyatı gerileten,   kerten, durgunla tıran bir unsur değil o edebiyata derinlik, nitelik ve köklülük kazandırarak, edebiyatın kıymetini artıran bir unsur olarak algılanmalıdır. Taklitten ibaret ve niteliksiz olarak vasıflandırılan basit şiirin yaygınlığı dahi dil ve edebiyata olan d    nl   n sadece entellektüeller arasında değil halk düzeyinde de revaçta olduğunu gösterir.

İki buçuk asırlık bir dönemi donuklukla nitelemek adil değildir. Bu hem insanın ve toplumun hem de bu iki unsurun yansıma alanı olan edebiyatın doğasına terstir. Memlûkler dönemi Arap edebiyatını subjektif   k   iddialarının etkisinde kalarak değil, objektif bir şekilde değerlendirmek dönemle ilgili yeni keşiflerin kapısını aralayacaktır.   k   söyleminde bulunanlar dönemin zayıf yönlerine odaklanırken ve karşıt görüşler dönemin güçlü ve başarılı yönlerine odaklanmaktadır. Memlûkler dönemi Arap edebiyatının, yok sayılamayacak kadar verimli ve parlak bir dönem olduğu anla ılsa da özgünlük derecesinin netle mesi için daha derinlikli araştırmalara, özellikle de bu dönemin  nc  edebi  ahsiyetlerinin ve eserlerinin incelikli bir şekilde ele alınmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Abdumelik, Semir. "Şubuhâtun fî târîhi'l-edebeyni'l-Memlûkî ve'l-Osmânî ve eseruhâ 'ale'l- menâhici't-ta'limiyye." *Mecelletü 'Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ* 14 (2022), 622-636.
- Araz, Cangül. *Arap Edebiyatı Tarihi Yazımı ve Hüseyin el-Vâd'ın Fî Târîhi'l-Edeb: Mefâhîm ve Menâhic Adlı Eseri*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- Arık, Ahmet. *Bâhri Memlûk Devleti ile İlhanlı Devleti Arasında Din, Sosyal ve Ekonomik Etkileşimler*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Bauer, Thomas. "Mamluk Literature: Misunderstandings and New Approaches." *Mamlûk Studies Review* 9/2 (2005), 105-132. <https://doi.org/10.6082/M1BP00ZC>.
- Bauer, Thomas. "Ayna hâdhâ min al-Mutanabbî! Toward an Aesthetics of Mamluk Literature." *Mamlûk Studies Review* 17 (2013), 6-22. <http://mamluk.uchicago.edu/MamlukStudiesReview XVII 2013>.
- Bilin, Abdullah. "Bahri Memlûkler Dönemi Nahiv Âlimleri." *Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi*, 27 Şubat 2021. Erişim: 1 Eylül 2024. http://www.demavend.com.tr/e-kitap/arap_dili_kongresi.pdf.
- Blachère, Régis. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. çev. İbrâhîm el-Kîlânî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Blachère, Régis. *Ebû Tayyib el-Mutenebbî: Dirâsetun fî't-târîhi'l-edebi*. çev. İbrâhîm el-Kîlânî. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1985.
- Dayf, Şevkî. *el-Baḥsu'l-edebi: ṭabî'atuhu, menâhicihu, uşûluhu, maṣâdiruhu*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 7. Baskı, 1972.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî: el-'Aşru'l-Câhilî*. 1/10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1960.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. Ed. Sultan Şimşek, İlknur Emekli. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Emin, Asuman ve Şükran Fazlıoğlu. "Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yansımaları", *Istanbul Journal of Arabic Studies* 6/2 (Aralık 2023), 119-42. <https://doi.org/10.51802/istanbuljas.1347910>.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Lübnan: Matbaatu'l-Bulusiyye, 1953.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-Kadîm ve el-Edebu'l-Ḥadîs)*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986.
- Fazlıoğlu, Şükran. "14. Yüzyıl'da Osmanlı Coğrafyasında İlmü'l-Edeb Geleneğinin Teşekkülü." *İlm-i Edeb'e Dönüş: 8/14. Yüzyıl Arap Dili, Edebiyatı ve Belâgatı Çalışmaları*, Ed. Şükran Fazlıoğlu, Mehdi Cengiz ve Mediha Büşra Özdemir, 17-39. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2024.
- Fazlıoğlu, Şükran. *Arap Romanında Türkler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981.
- Gibb, Hamilton A. R. *Arap Edebiyatı*. çev. Onur Özatağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.
- Güler, Hatice. *Memlûkler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Gürkan, Nejdî. *Arap Edebiyatında Memlûkler/Moğollar Dönemi (656/1258-923/1517)*. Doktora Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

- Görgün, Hilal. "Modern Arap Târîh Yazımında Paradigmalar ve Kurucu Osmanlı Nesli." *İslam Araştırmaları Dergisi* 51 (Ocak 2024), 139-62. <https://doi.org/10.26570/isad.1323821>.
- Irwin, Robert. *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986.
- Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 19. Baskı, 2018.
- Krachkovski, İgnati İulianovich. *Târîhu'l-edebi'l-cuğrâfiyyi'l-'Arabî (Istoria Arabskoi Geograficheskoi Literatury)*. Çev. Salahudîn Osmân Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Lecnetu't- -Telif, 1957.
- Lalande, André. *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*. Paris: Presses Universitaires de France, 1956.
- Mackintosh-Smith, Tim. *Arabs: A 3,000-Year History of Peoples, Tribes and Empires*. New Haven: Yale University Press, 2019.
- Miquel, André. *La Littérature Arabe*. Paris: Presses Universitaires de France, 1969, 1981.
- Midilli, Muhammet Enes. "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları." *İslam Tetkikleri Dergisi* 10/1 (Mart 2020), 389-412. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.672905>.
- en-Neccâr, Muhammed Reşîd. "eş-Şî'ru's-şâ'bî's-sâhîr fî 'Uşûri'l-Memâlîk." *Mecelletu 'Âlemi'l-Fikr* 13/3 (Kuveyt, 1982), 63-146.
- es-Safedî, Selahaddîn. *el-Vâfi bi'l-Vefayât*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 2000.
- Saraç, Tahsin. *Dictionnaire Scolaire Français- Turc*. İstanbul: Adam Yayınları, 1997.
- Selâm, Muhammed Zağlûl. *el-Edeb fi'l-asri'l-Memlûkî*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1970.
- Selîm, Mahmûd Rızk. *'Asru'l-Memâlîk ve nitâcuhu'l-'ilmî ve'l-edebî*. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1989.
- Şimşek, Sultan. "Çöküş Söylemi ve Edebi Süreklilik Bağlamında 17. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatının Öncü İki Siması ve Eserlerinde Ön Plana Çıkan Temalar." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 619-639. <https://doi.org/10.18505/cuid.1516486>.
- Ömer Musa Paşa. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî: el-'Aşru'l-Memlûkî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1408/1988.
- Tomar, Cengiz. "Kılıçtan Kaleme: Memlûkler ve Entelektüel Hayat." *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 250-259.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/ 90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî li'l-medârisi's-sâneviyye ve'l-'ulyâ*. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1993.

